

Ceditçilik (Yenilikçilik)*

Begali QOSIMOV**

Aktaran: Aziz MERHAN***
(İstanbul)

Özet: Özbek Türkolog Begali Qosimov (1942-2004) burada takdim edilen makalesinde, 19. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası Sömürgeciliği Devri'nde Türkistan'da etkin olan 20. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran ceditçilik (yenilikçilik) akımını irdelemektedir. Önce reform karşıtı olan kadimciler (yenilik karşıtı olan eski düzen savunucuları) tarafından, Sovyetler Birliği Devri'nde ise karşı devrimci olduğu gerekçesiyle yönetim tarafından sürekli saldırılara uğrayan bu akımın aslında önemli reformlar gerçekleştirdiğini ve bundan dolayı günümüzde farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Anahtar sözcükler: Ceditçilik, Türkistan, Orta Asya, Özbek edebiyatı

Abstract: In this article, Uzbek Turkologist Begali Qosimov (1942-2004) examines the jadidism (reform) movement that was active in Turkestan during the colonial period of Tsarist Russia at the end of the 19th century and left its mark on the first quarter of the 20th century. He argues that this movement, which was constantly attacked by the qadims (anti-reformist conservatives)

* Makalenin özgün dili Özbekçedir: “Jadidchilik”, *O'zbek tili va adabiyoti*, 1990/4, s. 15-20. Aktaran tarafından eklenen kısımlar köşeli ayraç ([...]) içinde gösterilmiş ve özgün biçimli yazımlarda güncel Özbek alfabesi tercih edilmiştir.

** Makalenin yazarı Özbek Türkolog Begali Qosimov 25 Eylül 2004 tarihinde aramızdan ayrılmıştır. Vefeyat için bk. Fatma Açık, “Begali Kasimov”, *MTAD*, 2/1, Mart 2005, s. 180-182.

*** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul), azizmerhan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5397-1124.

who were against reform at first, and by the administration on the grounds that it was counter-revolutionary during the Soviet Union period, actually carried out important reforms and therefore should be evaluated from a different perspective today.

Keywords: Jadidism, Turkestan, Central Asia, Uzbek literature

Ceditçilik, yakın toplumsal ve manevi tarihimizin en önemli olaylarından olup geçmiş [XIX.] yüzyılın 90'lı yıllarında ortaya çıkmış ve yeni devrin [20. yüzyılın] 30'lu yıllarına kadar devam etmiştir.

Her olay gibi onun da ortaya çıkış koşulları, nedenleri var. Kendi tarihi, kaderi var. O rastlantısal bir olay değil, belirli koşulların ürünü, gereksinimin evladı... O, bundan yüzyıl önceki sömürge Türkistan'ın toplumsal ve ekonomik ilerleyişe olan yaşamsal gereksiniminden doğmuştur.

Orta Asya, Rusya tarafından işgal edilince yerli halklar, o devirde gelişmiş ve kapitalist gelişimini tamamlanmış Rusya ve onun üzerinden Avrupa halkları ile karşılaştılar. Onların ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamıyla iç içe girdiler. Bu durumda onların yaşam ve kültürüne dair yenilikleri kabul etmek gerekir mi yoksa gerekmez mi, diye bir soru ortaya çıktı. Toplumun bir kesimi bunu kabul ederek Avrupa tarzı bilim ve teknolojiyi, insanın yükünü hafifleten tekniği, tiyatro ve matbaayı destekledi. Diğer kesimi ise reddetti. Birincisi “cedit” diye ünlendi, ikincisi ise “kadim”.

Abdulla Avloniy [Abdullah Evlanî, 1878-1934] şöyle yazar: O zamanlar (1894-1904 yıllarını göz önünde tutuyor – B. Q.) yerli halklar arasında kadim-cedit kavgası başladı. Gazete okuyucularını mollalar “ceditçi” olarak adlandırdılar.

*Turkiston viloyatining gazetesi*¹ “Türkistan Ülkesinin Gazetesi” 20 Mart

¹ Rusçası *Turkestanskaya tuzemnaya gazeta* olan ve 47 yıl gibi uzun bir süre yayımlanan bu gazete 1883 yılına değin Türkistan Genel Valiliği'nin *Turkestanskije vedomosti*

1908 tarihinde şöyle yazmaktadır: “Usul-i cedit” nedir? Usul-i cedit yeni usul demektir. Yeni usul dendiğinde, inanç usulü ve ibadette yenilik demek değildir, belki son zamanlarda halkın fakirliği sebebiyle pek acınacak bir duruma düşmüş mektep ve medreselerimizin gerek yönetimini gerekse eğitim ve öğretim niceliklerini ıslah etmekten ibarettir”.

Abdulla Badriy [Abdulla Bedrî, 1893-1936] 1919 yılında *Yoş buxoroliklar kim?* “Genç Buharalılar Kim?” adlı kitabında [şöyle] yazmaktadır: “...onların düşünceleri ve savları biz biçareleri ve yoksulları kaygıdan; yani emîrler, beyler ve zenginlerin zulümlerinden kurtarmak ve bizlerin huzur ve dirliği için girişimde bulunmaktır.”

Bilindiği gibi, ceditçilik aslında “yeni” sözüden alınmış ve “yenilikçi, yenilik taraftarı” anlamında kullanılmıştır. Her şeyden önce mektepten başlamış, sonra matbaa, tiyatro ve siyasete geçmiştir.

Ceditçilik önce XIX. yüzyılın 80’li yıllarında Kafkasya’da ortaya çıktı. Öncüsü doğal olarak Bahçesaraylı meşhur İsmail Gasprinski’dir [Gaspıralı İsmail, 1851-1914]. O, 1884 yılında bir mektep açtı. 40 günde 12 öğrencinin yetişmesini sağladı. Bundan sonra bu usul “usul-i savtiye” (fonetik usul), mektep “usul-i cedit” (yeni usul, yeni mektep) adıyla şöhret kazanır. Söz konusu olan sadece kısa sürede okuyup yazmak değil, genel olarak eğitimi ve ilerlemeyi gerçekleştirmek idi. Bizde böyle mektepler 90’lı yıllardan itibaren açılmaya başladı. XX. yüzyılın başlarında ise halkçı bir renk aldı. Bu işin gerçekleşmesinde Mahmudxo‘ja Behbudiy [Mahmudhoca Behbudî, 1875-1919], Munavvarqori Abdurashidxonov [Münevverkârî Abdureşidhanov, 1880-1927], Saidahmad Siddiqiy [mahlası Aczî olan Saidahmed Sıddıkî, 1864-1927], Abdulla Avloniy [Abdullah Evlanî, 1878-1934], Abdurauf Fitrat [1886-1938], Muhammadsharif So‘fizoda [Muhammedşerif Sofizade, 1869-1937] gibi halkımızın onlarca gerçek evladı rol aldılar.

Birinci Rus devrimi [1905] ceditçiliğin güçlenmesini, kapsam ve konu

(Türkistan haberleri) adlı Rus gazetesinin Özbek dilindeki eki olarak yayınlanmaktaydı. Aktaranın notu.

çeşitliliğinin artmasını sağladı. Matbaacılık ortaya çıktı. Türkistan'ın birçok şehrinde basımevleri faaliyete geçti. "Müslümanca" kitaplar basılmaya başlandı. On yıl içinde yüzlerce kitap basıldı. Özbek dilinde gazete ve dergiler çıkarıldı. Abdulla Avloniy *Burung'i o'zbek vaqtli matbuotining tarixi*² "İlk Özbek Süreli Yayınlarının Tarihi" makalesinde devrime [1917 Ekim] kadar çıkan 20 gazete ve ona yakın dergi³ hakkında bilgi vermektedir.

Tiyatroculuğun temeli atıldı. Taşkent, Semerkant ve Kokand şehirlerinde tiyatro grupları kuruldu. Behbudiy, Avloniy, Hamza [Hakimzoda Niyoziy, 1889-1929] gibi tiyatro ve kültür erbapları yetiştiler. Piyesler yazıldı. 1911-1917 yılları arasında yazılan Özbek piyeslerinin sayısı 40'tan fazladır.

Toplumsal ve kültürel içerikli makalelerin sayılarında büyük artış oldu. Sadece Behbudiy'nin basındaki makalelerini uzmanlar 300'den fazla sayarlar. Mirmuhsin Shermuhammedov [1895-1929] sadece 1914 yılında 100'e yakın makale yazmıştı. Gerçekçi nesir oluştu. Cho'lpon [Abdulhamid Çolpan, 1897-1938], Qodiriy [Abdullah Kadirî, 1894-1938], Mirmuhsin, Hamzaların hikâye ve uzun hikâyeleri (qissa), "millî roman"ları⁴ peyda oldu.

Nihayet, zengin ve eski şiirlerimiz kısa sürede pek büyük bir değişim yaşadı. Zamanın zor meselelerini aksettiren toplumsal ve siyasal şiirler meydana geldi. Ajziy [Saidahmed Sıddıkî, 1864-1927] ve Tavallo'nun [asıl ismi To'lgan Ho'jamiyrov, 1883-1937] ateşli şiirleri, Sıdqiyy Xondayliqiy'nin [Sıdkî Handeylikî, 1884-1934] dert dolu ağırbaşlı destanları ortaya çıktı. Kardeş halklar, birinci sırada Türki dilli kardeşler ile

² *Şo'ro*, 1924, s. 294.

³ Bu konuda, büyük değişiklik göstermeyen farklı bilgilere rastlanmaktadır. Bir başka kaynağa (Naim Karimov, Salohiddin Mamaconov, Baxtiyor Nazarov vd., XX. *asr o'zbek adabiyoti tarixi*, Toshkent 1999, s. 70) göre 1905-1917 yılları arasında Özbek dilinde 22 gazete ve 8 dergi çıkarılmıştır. Aktaranın notu.

⁴ Tırnak işareti ("..."), "millî roman" olarak kaleme alınmış ilk eserlerin hacim ve olay örgüsü bakımından aslında roman değil hikâye olduklarını belirtmek için kullanılmıştır. Aktaranın notu.

edebî ve kültürel birliktelik güçlendi. Bir sözle söyleyecek olursak, toplumsal ve manevi yaşamın bütün katmanlarında gelişmeler göze çarptı. 1916 yılında A[leksandr] N[ikolayeviç] Samoyloviç [1880-1938], bunları göz önünde tutarak, “Türkistan’da yeni edebiyat meydana geldi. Bu benim beklediğim bir durumdu,”⁵ diye yazmıştı.

Toplumsal ve siyasal meselelerde durum nasıl acaba?

Bazı meslektaşlarımız ceditçilik hareketini sadece eğitim ile sınırlamaktadırlar. Bu doğru değil. Gerçi cedit yeniyi, ceditçilik ise yenilikleri kabul ettirme şeklinde başlamış olmasına rağmen ondaki “yeni” ve “yenilik”ten yaşamı yenileştirmeye kadar geniş bir alan anlaşılmaktadır. Bu anlamda ceditçilik herşeyden önce sadece kültürel değil, aynı zamanda siyasal bir olaydı. Diğer yandan o, tek renk değil. Ayrıca tek tip olarak değerlendirilmesi de mümkün değildir. Ceditçilerin toplumsal ve siyasal görüşlerinde tek tiplilik yoktu: Meşrutiyetçilikten Cumhuriyetçiliğe kadar çok çeşitliydi. Ceditçilik Türkistan, Buhara ve Hive’de türlü biçim ve kapsamda kendini gösterdi. Fayzulla Xo‘jayevev [Feyzulla Hocayev, 1896-1937] Buhara ceditçilerini Türkistan ceditçilerinden ayırmanın gerekliliğini belirtir. Çünkü onlar farklı şartlar altında yaşadılar. Onlar tek tip nesneyi seçmelerinde de farklı şartlar yanında farklı yaklaşımlar sergilediler. Bunun için meseleye dahil olan her gerçeğe nesnel yaklaşmak gerekir. Yaklaşımındaki temel ölçüt çalışma ve faaliyetleri olmalıdır.

Mirmuhsin Shermuhamedov 1917 yılında [şöyle] yazmıştı: “... ‘dinciyim’ deyip davada yürüyenlerin onda sekizi amansız din düşmanları, ‘ilericiyim’ diye ağız açanların onda dokuzu ilerici olmayı zorla kan içiren (pichratqon) millî fanatikler olarak görenlerdir.”⁶

Lakin gerçek şu ki XX. yüzyılın başında Türkistan’ında ceditçilik gibi halk kitlesi içine derin kökler salmış ve halkın bilincinde köklü değişimler

⁵ Samoyloviç, A. N., *Dramatiçeskiye literaturı sartov* (otdel’niy ottisk iz vestnika imperatorskogo obşestva/Vostokovedeniye, Nr. 5, 1 Ekim 1916), Petersburg 1917, s. 3.

⁶ *Maorif va o‘qitg‘uvchi*, 1925/3.

gerçekleştirmiş olan; somut koşullardaki yeri, etki gücü ve propaganda vasıtaları yönünden boy ölçüşebilecek ikinci bir ideolojiyi bulmak mümkün değildir. O, halkımızın millî ve toplumsal uyanışı için temel manevi unsur olarak etkisini gösterdi. Bu anlamda o, Türkistan’da Marksizmin ortaya çıkışına kadar olan temel devrimsel ideoloji olarak görülmelidir. Bilim dünyasındaki “Marksizm Türkistan’da geçen yüzyılın sonlarında yayılmaya başladı” şeklindeki şimdiye kadar geçerli olan görüş bir iki rastlantısal gerçek dışında var olan gerçeği sahtelemekten başka bir şey değildir. Marksist düşünce yerli halka, onun da avangart kısmına Ekim Devrimi’den sonra geldi. İlk Marksist bilim adamı Otajon Hoshim [Atacan Haşim, 1905-1938] 1925 yılında “Marksizm Türkistan’a Büyük Ekim Devrimi’den sonra girmeye başladı”⁷ diye yazmıştı. Bundan [sonuç] çıkarmak gerekir.

Başka bir mesele: Ceditçiliğe genellikle iki suç yükledik: 1) Milliyetçilik (Pantürkizm, Panislamizm); 2) Ekim Devrimi’ni kabul etmemek. Genel olarak bakıldığında o devrin bazı aydınları Ekim Devrimi’ni anlayacak veya reddedecek durumda değildiler. Aslına bakılırsa bunda şaşılacak bir taraf yok. Bunun da sebepleri var. Bütün olarak milliyetçilik, Çarlık Rusyası’nın istilacılık siyasetine ve *velikorus* [Büyük Rus] şovenizmine cevap olarak görülmelidir.

Bir delil. İsmail Gasprinski, 1881 yılında “Rusya Müslümanları”⁸ adlı bir kitap çıkarır. Onda medreseleri ıslah etme, dünyevi bilimleri okutma, Rus dilini öğretmek meselesine değinilir. Taşkent’te Türkistan Öğretmenleri Semineri’nde bu münasebetle 1882 yılında [30 Ağustos] yapılan toplantıda öğretmen M. A. Muropiyev “Rus olmayan Müslümanların eğitiminin esasları hangi prensiplere göre oluşturulmalıdır?” konusunda bir bildiri sunar. Toplantıya Türkistan’ın o zamanki genel valisi A[lexander] K[onstantinoviç] Abramov [1836-1886],

⁷ *Şo’ro*, 1917: 20.

⁸ *Russkoe musul’manstvo*, Simferopol (Akmescit) 1881, 53 s. Bu konuda ve genel olarak İsmail Gasprinski (Gaspıralı) hakkında bk. Yavuz Akpınar, *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri II, Fikrî Eserleri*, İstanbul 2005. Aktaranın notu.

imparatorluk temsilcileri ve ruhbanlar katılırlar. Konuşmacı, bildirisinde şu görüşü ileri sürer: “... Teklif edilen projeyi kabul etmek (söz konusu olan Gasprinski’nin Müslüman mektep ve medreselerinde dünyevi bilimleri okutma projesidir – B. Q.) hep uykuda olan Müslümanları diriltmek, bağrımızda yılan beslemek olacaktır... Bundan dolayı Müslümanlarımızın eğitiminin esasını oluşturmaya gerekli olan ilk temel prensip onları Ruslaştırmaktır. İkinci temel prensip ... dinlerini bozmaktır.”⁹

1916 yılında ise Fergana Valisi İvanov [1916 Türkistan ayaklanmalarını bastıran general] kendi askerlerine hitaben “Bin Sart,¹⁰ bir Rus askerinin postalının topuğuna değmez”¹¹ demişti.

Şimdi ezilen milletlerdeki milliyetçiliğe bakalım: Abdulla Cevdet Bey’in [1869-1932] Gasprinski ile yazışmalarından: “Biz her şeyden önce Türküz, sonra Müslümanız, sonra insanoğluyuz... Bütün milletlerin efradı benim kardeşlerimdir, benim organlarım gibidir. Yalnız Türk kavmi benim kalbidir. Müslümanlar damağımdır, Japonlar gözlerimdir, Ruslar kulaklarımdır. Ben hekimim. Her organı ilaçlamak benim borcumdur. Ancak benim babam, dedem, çocuklarım hasta olsa, herkesten önce onlarla meşgul olmaya beni gizli bir güç mecbur eder.”¹²

Bunu aşırı milliyetçilik olarak görmek doğru değil. Bu milletperestlik (milletini taparcasına sevmek), daha doğrusu milletperverliktir (milletini sevmektir).

1912 yılında Rusya Müslümanlarına Panislamizm (Ümmetçilik) suçlaması getirilir. Rusya Müslümanlarının o zamanki itibarlı temsilcilerinden biri, Duma¹³ Milletvekili Sadri Maksudî [Arsal, 1878-1957] Duma kürsüsünden şöyle cevap verir: “... Tekrar söylüyorum,

⁹ *Turkestanskiy sbornik*, Cilt 361, s. 145.

¹⁰ Çarlık Rusyası’nın egemenliği devrinde Türkistan halkları için kullanılmış olan bu terim aşağılayıcı (sarı it) bulunduğundan pek tutmamış ve nihayet 1924 yılında kullanımdan kalkmıştır. Aktaranın notu.

¹¹ *Bakın: Yer yuzi*, 1925/11, s. 10.

¹² *Vakit*, 1914/1586.

¹³ Çarlık Rusyası’nın 1905-1917 yılları arasındaki meclisi. Aktaranın notu.

efendiler, bizde devlet aleyhinde hiçbir fikir, hiçbir eylem yok. Ancak bizde bir dilek var ki, o da büyük Rusya İmparatorluğu'nun eşit haklara sahip yurttaşı olmayı dilemekten ibaret... Düşünüyorum da, millî yaşantımız ile Rus devleti arasında birbirine karşı gelecek hiçbir şey yok. Biz her zaman Rusya devletinin ilerlemesini, güçlenmesini dileyen Rusya yurttaşı olarak memleketin her türlü işinde birlikte hareket edeceğiz. Lakin kendi aile ve milletimiz içinde, seleflerimizin bize vasiyet ettiği mukaddes değerleri saklayarak dünyada yaşamada bize destek verin.”¹⁴

Söylemek gerekir ki devrimden sonraki günler her şey hemen yoluna girmede. V[ladimir] İ[lyiç] Lenin'in [1870-1924] 1919 yılında ülke komünistlerine hitaben "... Velikorus emperyalizminin izlerini tamamen ortadan kaldırmayı canıgönülünden istediğinizi onlara çalışma ile ispat etmenizi ... sizlerden çok rica ediyorum”¹⁵ demesi boşuna değil. “Türkkomisiya” (1919), “Türkbüro” (1920) tesadüfen ortaya çıkmadı. “Eski Bolşevikler” ibaresi boş yere doğmuş değil. Sovyet Türkistanı'nın o devirdeki bazı yöneticileri (hepsi Avrupalı idi – B. Q.) yerli emekçilerin temsilcilerini Sovyet organlarına çekmeye büyük gayret gösterdikleri uzmanlarca çok iyi bilinmekte. TKP MK [Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi] başkanı İ[van Osipoviç] Tobolin [1885-1941] 1918 yılında bu mesele ortaya çıktığında gücenip görevini bırakmıştır.

Gerçekte ise eşit haklara sahip olma ve millî özgürlük meselelerinde devrimden sonra da ciddi bir değişiklik hissedilmedi. Her şey sözde kaldı. Bu şuna götürdü, TKP'nin büyük devletçilik hastalığına bağımlı yöneticileri ve onun huzurunda 1919 yılının Mart ayında II. kongre kararı ile oluşturulan Müslüman Büro'sunun (yürütme organının) arası açıldı. Türkkomisiya'nın da bunlara dahil olduğu göz önüne alınırsa birbirinden bağımsız üç başlı yönetimin meydana geldiği söylenebilir. 1920 yılının 17 Ocak günü her üç teşkilat bir toplantı yaptı. Müsbüro [Müslüman Bürosu] direterek “Türk Cumhuriyeti” ile “Türk Komünist Partisi”nin kurulmasını, Türkistan Muhtariyetinin meşrutiyetinin yeniden sağlanmasını, ayrı bir

¹⁴ *Vakit*, 1913/955.

¹⁵ Lenin, V. İ., *To'la asarlar to'plami*, Cilt 39, s349.

Müslüman ordusunun kurulmasını ve bütün gayrimüslim savaş unsurlarının ülkeden çıkarılmasını talep etti. Bu, görünüyor ki, demokrasiye ve sosyalist devriminin maksat ve ruhuna karşıt değildi. Bugünkü Birliğimizde [Sovyetler Birliği] görünen durum buna delil. Türkkomisiya'nın Eliava [Şalva Zuraboviç, 1883-1937], Kuybişev [Valerian Vladimiroviç, 1888-1935] gibi üyeleri yerli halkın bu haklı talebini desteklediler. Hatta TKP'nin V. ve Müslüman komünistlerinin hemen hemen aynı zamanda gerçekleştirilen III. kongreleri de TKP'nin adını değiştirerek "Türk Halklarının Komünist Partisi" olarak adlandırılması kararını aldılar. Ancak bu olaydan haberdar olan M[ihail] V[asilyeviç] Frunze [1885-1925] onu RKP'nin [Rusya Komünist Partisi] VIII. kongresi kararlarına karşıt olarak ve partide ayrılığa neden olacak şekilde yorumladı. Kısacası, çoğunluğun oyu ile reddedildi. Haklı özlem olan milliyetçilik, "millî döneçlik" olarak yorumlandı. RKP MK [Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi] 8 Mart 1920 tarihinde mezkûr mesele hakkında karar aldı.

Kararın birinci maddesinde şöyle denmişti: "RKP Merkez Komitesi RKP'nin Türkistan'daki temel görevi Rusya'nın Çarlık yönetiminin elli yıldan fazla süren sömürgeci siyaseti neticesinde dışarıdan gelen Avrupalı halk ile yerli halk arasında ortaya çıkan güçlü ilişkileri pekiştirmektir. Sömürgecilik psikolojisi ile gereğinden fazla zehirlenmiş olan Rus işçilerinin pek küçük bir grubunun elinde olan bu ilişkiler Sovyet yönetiminin 2,5 yılı içindeki iyi yöndeki değişimi bir kenara bırakılırsa, belki kendine özgü "komünist" eylemlerden dolayı bundan sonra çok fazla belirginleşti. Köleleştirilen yerli halk bu eylemleri eski Çar yönetimi ajanlarının eylemlerinin devamı olduğunu biliyordu. Bunlar gerçekten de bu tipten eylemlerdir."¹⁶

İşte, 20. yılın başında resmen kabul gören manzara.

[19]20'li yıllarda Fitrat ve Cho'lpon gibi aydınlarımızda çok trajik durumlar göze çarpmasına şaşırılmamak gerek. Bunun da işte bu türden sebepleri var. Ceditçilerin belli bir kısmı Ekim Devrimi'ni kabul etmedi.

¹⁶ Lenin, V. İ., *O'рта Osiyo ve Qozog'iston to 'g'risida*, Toshkent 1984, s 396.

Bunda da haklıydılar.

Başka bir mesele: Ceditçiliğe “toplumsal eşitsizliğe göz yumdu mu, onu görmezden geldi mi?” sorularıyla uzun zamandan beri suçlamalar getirildi. Malum ve meşhur bir delili sunalım.

Fatih Emirhan [1886-1926, Tatar yazar] Gasprinski'nin vefatı münasebeti ile yazdığı bir makalesinde ona toplumculuk hakkında soru sorduğunu yazmaktadır. Buna o şöyle cevap vermiş: “Oğlum, siz gençsiniz. Tecrübeniz az. Bunun için boyunuzdan büyük sözler etmektesiniz. Sizin gibi coşkun ruhlu gençlerimiz millete hizmet edip onun kültür düzeyini geliştirse, o zaman biz sınıfsal ihtilaflar hakkında konuşuruz, fikir yürütürüz. Kültürü olmayan bir milletin sanatı olmaz. Mademki, o yok, o halde sınıfsal karşıtlıkların zamanı değil. Bizim bugünkü görevimiz şu anki kültürel büyümeyi gerçekleştirmekten ve sadece buna giden yolları hazırlamaktan ibarettir. Ondan sonrakini bizden sonrakiler gerçekleştirirler...”

F. Emirhan özetler: “Millet ve kültür babasının ağzındaki bu sözler hem inançlı hem de yüce çinlardı.”¹⁷

Genellikle ceditçilerin faaliyetleri fedailik örnekleriydi. Onlar arasında “kâfir”lik damgasını yemeyenler çok azdı. 1905-1917 yılları arasında (80’li yıllarda değil – B. Q.) onların emek ve gayretleri ile onlarca hayır kuruluşu açıldı. Halktan yardım amacıyla para toplayıp onlar adına yoksul çocuklar için mektepler, yetim yurtları kuruldu. Ayrıca onların temel kısmı işte bu yeni toplumun, yeni kültürün kurucuları olmuşlardır.

Ne yazık ki, işte böyle bir hareket, 20’li yılların ikinci yarısından itibaren karşıt devrimci ideoloji olarak değerlendirildi. O’zLKSM MK’nin [Özbekistan Lenin Komsomol (Genç Komünist Birliği) Merkezi Komitesi] 19 Mayıs 1926 tarihindeki II. toplantısında bu konuda şunlar söylendi: “Ceditçiliğin burjuva ideolojisi ticaret burjuvası ideolojisidir. Onun bizimle hiçbir ilgisi yoktur, çünkü o Ekim Devrimi’nin bir tarafında, biz ise diğer

¹⁷ Ong, 1914/13.

tarafında duruyoruz”.

[19]20’li yıllardaki ünlü bilim adamlarımızdan Otajon Hoshim şöyle yazmaktadır: “Cedit edebiyatı Özbek burjuva edebiyatıdır. Cedit edebiyatı Özbek burjuvasının fikrini ve yaşadıklarını aksettirmekte, onun için çalışmakta, yanmakta ve ağlamaktadır.”¹⁸ Stalincilik siyasetinin kalıpları esastaki bu değerdendirmeler sonraki zamanlara kadar řu bu şekilde tekrarlanıp durdu. Nihayet, yeniden yapılanma çerçevesinde ona yeniden dönülmektedir. Tabii ki, bu kolaylıkla gerçekteşmemektedir. Ceditçilięi kapsamlı ve ayrıntılı öğrenmek demek 40 yıldan az – 1890 yılından 1929 yılına kadar – olan toplumsal, siyasal ve kültürel tarihimizi tekrar gözden geçirmek, tekrar değerdendirmek demektir. Materyallerin darmadağınık olması, kaybolmuşluğu ve yok edilmişliği, görüntülerinin eksikliği göz önünde bulundurulduğunda önümüzde duran işin kapsam ve ağırlığı az çok belli olmaktadır. Bunlara bakmadan ceditçiliği bir kenara atarak yakın tarihimizi doğru öğrenmek ve doğru değerdendirmek mümkün değildir.

¹⁸ Otajon Hoshim, *Jadid adabiyoti to ‘g’risida*, 2. kitob, Samarqand-Toshkent 1929, s. 16.